

А.А.Прыгодзіч, М.Р.Прыгодзіч (Мінск)

МАКС ФАСМЕР І БЕЛАРУСКАЯ МОВА

Нямецкі лінгвіст Макс Фасмер (1886 - 1962) усё сваё жыццё прысвяціў даследаванню славянскай філалогіі, заснаваўшы ў 1925 г. у Лейпцыгу славыты часопіс «Zeitschrift für slavische Philologie», выданне якога працягваецца і ў нашы дні. Менавіта яму належыць лакалізацыя прарадзімы славян на Палессі, найбольш поўны збор усходнеславянскага этымалагічнага матэрыялу, апублікаваны ў трохтомным «Этымалагічным слоўніку рускай мовы» (1953 – 1958), а таксама серыя манаграфій па філалогіі і культуры славян.

Ужо ў першых сваіх этымалагічных роспуках М.Фасмер звяртаецца да беларускага матэрыялу. Магчыма, гэтаму спрыяла знаёмства з Я. Карскім, яго капітальнай працай «Беларусы», а таксама добрае веданне дыялектнага матэрыялу са слоўнікаў І. Насовіча, У.Дабравольскага, М.Каспяровіча. Садзейнічалі гэтаму і непасрэдныя кантакты нямецкага вучонага з беларускімі лінгвістамі ў час працы Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі 14 - 21 лістапада 1926 г. З замежных удзельнікаў канферэнцыі менавіта М.Фасмер працаваў найбольш актыўна. Ён двойчы выступаў пры абмеркаванні даклада С.Некрашэвіча «Сучасны стан вывучэння беларускай мовы» і аднойчы пры абмеркаванні даклада П.Бузука «Становішча беларускай мовы сярод іншых славянскіх моваў». Дзеся праўды адзначым, што гэтыя выступленні мелі агульнатэарэтычны характар і значнага ўплыву на ход дыскусіі аказаць не маглі. Іншы характар мела выступленне нямецкага славіста пры абмеркаванні дакладаў Я.Лёсіка і П.Растаргуева, прысвечаных рэформе беларускай азбукі. Як перакананы прыхільнік фанетычнага прынцыпу арфаграфіі, Макс Фасмер добра разумеў, што асноўнай графічнай нормай беларускай літаратурнай мовы павінна быць максімальна фанетызаванае напісанне слоў. Аднак дасягнуць гэтага ўвядзеннем дадатковых літар і дыякрытычных знакаў наўрад ці ўдасца: «Гаворачы аб праекце рэформы азбукі, я думаю, нам трэба пакінуць больш далёкую гістарычную арфаграфію і гаварыць аб сучаснай азбукі. Тут, вядома, маюцца ўхіленні ад фанетычнага прынцыпу. У навуцы я заўсёды абараняю фанетычны прынцып: кожнаму гуку павінна адпавядаць адна літара. Але калі мы маем справу з пісьмом, якое носіць практычны характар, то тут, у інтарэсах практычнасці, іншы раз патрэбна рабіць некаторыя адхіленні ад фанетычнага прынцыпу. Але без крайняй патрэбы я б ад фанетычнага прынцыпу не адступаў».

Цяпер аб лацінскім шрыфце. Я асабіста ўсюды з'яўляюся прыхільнікам лацінскага шрыфту. Аднак на беларускай глебе з лацінскім шрыфтам будзе трудна. Труднасць будуць складаць дыякрытычныя значкі, якія прыйшлося б увесці. У друку літары з дыякрытычнымі значкамі маглі б і быць, але на

пісьме было б вельмі цяжка іх ужываць: я б баяўся заграмаджэння беларускага пісьма дыякрытычнымі значкамі. Дзеля гэтага я гляджу, што ў цяперашні час лацінскі прыфт зусім не падходзіць да беларускай арфаграфіі. Арфаграфія павінна быць зручна не толькі для друку, але і для пісьма. Трэба лічыцца не толькі з друкаванай формай літары, але і з пісоўнай. Калі лічыцца з пісоўнай формай літар і мець на ўвазе, што ў кожнага з нас маюцца індывідуальныя прывычкі пісання, то з гэтага пункту погляду ўсякія значкі зверху або знізу літар трэба адхіліць. Пісьмо з мноствам значкоў я б лічыў не толькі цяжкім, але і проста небяспечным; напрыклад, дзе прыставіць кручок для азначэння мяккасці ў літары **М** або, яшчэ лепш, у літары **Ц**, калі апошняя літара ўжо мае кручок? Мне здаецца, што напісанне падобных значкоў было б зусім няправільным.

Што ж датычыцца **j**, то, па-мойму, у сербскім альфабэце ён зусім на месцы, але калі ўвесці **j** у беларускую арфаграфію, то выйдзе шмат труднасцей: мы не можам канчаткова выкінуць **я, е, ё, ю**.

Што да **ДЗ**, я б усё-такі стаяў за захаванне той арфаграфіі, якая існуе; бо і сапраўды, як **ДЗ** адзначыць **S**, якое тут прапануецца? У друку гэты знак яшчэ можна адрозніваць, а на пісьме – вельмі цяжка. А таму я знаходжу такі шлях рэформы небяспечным.

Мне здаецца, што ў даны момант цяжка прапанаваць якую-небудзь іншую рэформу. Праўда, я да гэтага прыходжу тэарэтычным шляхам, бо па-беларуску толькі чытаю, а пісаць не ўмею; з гэтай прычыны, можа, мой погляд з’яўляецца аднабаковым. Аднак, я рад адмеціць, што два практыкі зусім з іншага боку прыйшлі да такіх жа вывадаў» [Працы Акадэмічнае канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Менск, 1927. С. 154-155].

Не выключана, што менавіта думка нямецкага лінгвіста стала рашаючай пры вызначэнні як асноўнага прынцыпу беларускай арфаграфіі, так і канчатковым замацаванні кірыліцкай графікі.

У гісторыю еўрапейскай славістыкі М.Фасмер увайшоў найперш як складальнік «Этымалагічнага слоўніка рускай мовы», што ўзнік у выніку даследавання запазычанняў у рускай мове з грэчаскай мовы, іранска-славянскіх лексічных сувязей, аналізу тапанімікі Усходняй Еўропы балтыйскага, а потым фінскага паходжання і інш. Нягледзячы на пэўныя недахопы, гэтая грандыёзная па задуме і практычнаму ажыццяўленню праца выклікала, па словах праф. Б.Ларына, значнае ажыўленне айчынных этымалагічных даследаванняў, асвяжыла агульны інтарэс да пытанняў гісторыі мовы, дапамагла перагледзець многія традыцыйныя прыёмы і метады этымалагічных рэканструкцый.

Сярод крыніцазнаўчых прац слоўніка значыцца толькі пяць беларускіх: дыялектныя слоўнікі І.Насовіча (1870), У. Дабравольскага (1914), М.Каспяровіча (1927), зборнік народных песень С.Малевіча (1907), а таксама манаграфія Я.Карскага «Беларусы» (1904 – 1922). Спарадычна сустракаюцца

спасылкі на Радзівілаўскі і Супрасльскі летапісы, асобныя старадрукі (Ф.Скарыны, В.Цяпінскага). Найчасцей жа М.Фасмер выкарыстоўвае «Смаленскі абласны слоўнік» У. Дабравольскага, пры гэтым ніяк не ідэнтыфікуючы яго з беларускай гаворкай.

Пераважная большасць беларускага матэрыялу ў слоўнікавых артыкулах падаецца без ніякіх каментарыяў, тыпу: **Бондар**, укр. *бондар*, *боднар*, блр. *бондар*, польск. *bednarz*, чеш. *bednař*, в.-луж. *bětnar.*; **Будка** 1. «сторожка», от *буда*, засвідельствовано у Котошихина; см. Христиани 49; ср. укр. *буда*, *будка*, блр. *буда*.

У асобных выпадках М.Фасмер спрабуе даць больш шырокую характарыстыку таго ці іншага слова, зыходзячы з адметных рыс беларускай мовы. Параўн.: **Аканье** – средне- и южновеликорусское, а также белорусское произношение безударного гласного *о* как *а* или *э*. **Баламут** «болтун, подстрекатель», укр., блр. *баламут* «обманщик», *баламутить* «смущать, мутить», укр. *баламутити*, блр. *баламуціць* – то же, польск. *bałamucić*, *bałamucic* (последняя форма, по-видимому, из укр. или блр.).

Цэлае этымалагічнае даследаванне прысвяціў М.Фасмер паходжанню назвы **беларус**. Параўн.: **Белорус, Белоруссия**, прежде *Белая Русь*, со 2 пол. XVII в.; см. Ламанский, ЖСт., 1891, 3, стр. 245 и сл., где отвергается предположение Потебни (там же, стр. 117 и сл.) о том, что *Белая Р.* первонач. означало «свободная Русь, независимая от татар». Ср., однако, *белая земля* в противоположность *тяглая земля* в Домостр. К. С. XVII в. официально употребляется в качестве названия страны *Белая Россия* (Коплонский 296 и др.), лат. *Russia Alba*; см. Первольф, AfslPh 3, 23. Вероятнее всего, это название объясняется светлым цветом волос и белой одеждой населения; см. Карский, Белорусы 1, 117; Первольф, там же; Кречмер, Glotta 21, 117. Ошибочно мнение Ильинского («Slavia», 6, 390 и сл.) о том, что название страны происходит от названия города *Бельск* на реке *Белой*, притоке Нарева. Этот город и другие, привлеченные Ильинским в качестве аргументов местн. н., напр. *Белянка*, польск. *Białystok* и т.д., играли в истории страны слишком незначительную роль, чтобы можно было говорить в данном случае об их влиянии; см. Расторгуев, ZfslPh 7, 220.

Каменціруючы гэты слоўнікавы артыкул, акадэмік А.Трубачоў (ён жа і перакладчык слоўніка на рускую мову), робіць спасылку на працу П. Крапівіна «Паходжанне назваў «Русь», «Белая Русь», «Чорная Русь» і «Чырвоная Русь» (Весці АН БССР, сер. грам.наук, 1956, №3), пры гэтым характарызуе этымалагічны росшук аўтара як «совершенно фантастично» [Этим. Сл., т.1. М., 1986, с.149].

«Этымалагічны слоўнік рускай мовы», як і іншыя працы нямецкага лінгвіста Макса Фасмера, несумненна, садзейнічалі шырокаму знаёмству еўрапейскай славістычнай грамадскасці з лексічнай спецыфікай беларускай мовы, спрыялі ажыўленню цікавасці да яе гісторыі і сучаснага стану.